

КОМЕНТАРІ У ТИПИКУ О. ДОЛЬНИЦЬКОГО ТА ЇХНІ ДЖЕРЕЛА

Ігор Васишин

ВСТУП

Типик о. Дольницького – це літургійна книга, яка носить ім'я свого автора Ісидора Дольницького і яка досі вважається безпрецедентним регулятором богослужбових відправ в УГКЦ.¹

Чи не найголовніша риса цього *Типика*, який вийшов у світ накладом автора у 1899 році, у порівнянні з іншими попередніми виданнями богослужбових типіконів-уставів, – це практична відсутність дисциплінарної частини та заміна її коментарями автора про богослужіння. Саме ці коментарі зробили *Типик* радше підручником, завдяки чому ця книга стала популярною серед духовенства, семінаристів, монахів, черниць та усіх зацікавлених мирян. Вона і досі має авторитет серед усіх ентузіастів-любителів церковних богослужінь та рідкісних літургійних книг.

Дольницький розумів, що майже всі приписи, які містять древні типікони, насправді адресовані до чернечих спільнот і практично їх неможливо виконати. Він знав також, що багато приписів не виконуються через їхню складність, невідповідність та непристосованість до сучасних умов. Тому він вирішив подати свій власний коментар, практичний, можливий до виконання і необхідний, як для опису вигляду самих богослужінь, так і для казусів – збігів свят, певних календарних періодів, постів тощо.

Типик складається з п'яти частин, перша з яких – про загальний вид богослужінь, друга – про загальні відправи октоїха і мінеї, третя – про особливості поєднання служб мінейного і тріодного періодів, четверта про період тріоди і п'ята – про устава храмових свят.²

Для кожної з цих частин є властива своєрідність коментарів, яка здебільшого збігається з коментарями у інших літургійних джерелах, а також часто ілюструє різноманітність богослужбових практик у межах однієї традиції.

Лева частка коментарів о. Дольницького – це цитування рішень єпископських соборів і синодів про богослужбові проблеми.³ Його думки стосовно деяких питань аж ніяк не можна трактувати як просто відсебеньки, адже вони були результатом його сумлінного вивчення

¹ Див. *Типик*, Львів 1899. Свідченням популярності цього джерела є його переклад на українську мову та нові видання у 1992 та у 2002 рр.

² *Типик*, Львів 1899. I частина, с.5-6.

³ Основними джерелами цих коментарів були *Чинності і рішення Львівського Собору 1891 року*, а також *Додаток до чинностей і рішень* цього собору.

літургійних проблем та багатолітнього досвіду священнослужителя, який просто жив любов'ю до богослужіння.

Чи не вперше після багатьох років було не просто передруковано книгу, але й осмислено, поправлено і пояснено настільки, наскільки це було можливе і зрозуміло та прийнятно для епохи кінця XIX ст.

ДЖЕРЕЛА КОМЕНТАРІВ

Окрім відомих рубрик літургійних книг: міней, тріодей, служебників, требників та ін., автор вживає у ролі коментарів також і так звані «паралітургійні» джерела, які містять приписи щодо богослужінь, календаря, свят, постів і т. п.

Одним із найважливішим джерел такого роду є календар-підручник єзуїта Миколи Ніллеса, який був добрим приятелем о. Ісидора Дольницького ще з гімназійних часів.

Цей календар – двотомник, двічі виданий у Інсбруку у 1886 та у 1891 рр., був надзвичайно популярний серед усіх зацікавлених сучасників.⁴

На це джерело о. Дольницький у *Типику* відсилається 10 разів, в тому числі він двічі цитує його.⁵

Своєю чергою, о. Ніллес вживає масу джерел для ілюстрації різноманітності християнських традицій, їх спільних та відмінних рис. Серед них не тільки орології, тріоді, міней, служебники, місяцеслови, але також відомий збірник *Acta Sanctorum* болландистів, агіографічна історія Руської церкви під назвою *Specimen Ecclesiae Ruthenicae* василіанина Ігнатія Кульчинського, тритомний *Полный месяцеслов Востока*, автором якого був архімандрит Сергій Спаский, збірник *Ad Typica Graecorum*, авторства Тоскани, і історію унії руської церкви з Римом німецькою мовою *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom* авторства єпископа Юліана Пелеша; *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique* Луї Себастьяна Тілемона (1637-1698) та ін.

Саме календар Ніллеса надає *Типикові* Дольницького дещо іншого характеру. Завдяки цитатам із цього джерела, читачі дізнаються про те, що т.зв. піст АРАЧАВОРК (передовий піст), який існує у вірменській традиції, зовсім не пов'язаний із якимось вигаданим псом

⁴ NILLES, *Kalendarium = Kalendarium Manuale utrisque Ecclesiae Orientalis et Occidentalis Academiae Clericorum Accomodatum*. NILLES NICOLAO S.J. AUCTORE S. THEOLOGIAE ET SS. CANONUM DOCTORAE, HORUMQUE IN CAESAREA ET REGIA UNIVERSITATE OENIPONTANA PUBLICO ORDINARIO, tomus II. Інсбрук 1881.

⁵ Автор цитує Ніллеса, описуючи передсвяття перенесення Чесного Хреста 31 липня (с. 349) та у контексті приготувань до пасхальної утрени (с. 466).

Арцивурієм. Байку про це придумали греки, які були ворожі у той час до вірмен, і вона, на жаль, міститься досі у синаксарях постових тріодей.⁶

Варто зауважити, що коментарі часто мають порівняльний характер. Автор представляє кілька думок із різних джерел стосовно якогось одного питання, і тоді висловлює власну думку, яка з них буде найбільш слушною.

Перша частина про загальний вид богослужінь – це фактично текст рішень Львівського Синоду 1891 року, автором якого був отець сам о. Дольницький, і який потрапив майже без змін до *Типика*. Схожі уривки з рішень собору зустрічаємо також і в інших частинах книги. Зокрема, вони є у місцях книги, присвячених спеціальним богослужінням: надвечір'ям свят Різдва і Богоявлення, пасхальним урочистостям і приготуванні до них вже від Квітної неділі, періодові Великого посту тощо. Однак, у другій, третій і четвертій частинах бачимо палітру різноманітних джерел-коментарів.

Автор присвячує більш об'ємні коментарі тим святам і церемоніям, які увійшли до *Типика* з римського обряду. Це стосується передовсім служби свята Непорочного Зачаття Богородиці, яке раніше у Візантійському обряді мало назву *Зачаття святої Анни коли зачала Пресвяту Богородицю*, автором нових текстів якої був сам автор. Він пояснює, що через важливість проголошення догми про Непорочне Зачаття 8 грудня 1854 року папою Пієм IX, культ цього свята розповсюджується також і на східні католицькі церкви. Попередню службу (святої Анни) о. Дольницький пропонує вживати у ролі служби передсвяття:

Після проголошення догми про Непорочне Зачаття Пресвятої Богородиці наші ієрархи наказали по своїх єпархіях відзначати це свято тим самим видом богослужіння, яким відзначаються великі богородичні свята. А оскільки старе богослужіння цього свята під наголовком «Зачаття св. Анни» обмежується тільки одним днем¹ і не є чисто богородичним, Львівський Синод ухвалив новоукладену службу Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці і наказав співати її по всіх наших церквах упродовж 9 днів, з яких перший, тобто 8 грудня, охоплює передсвяття, другий – свято, наступні шість – посвяття, а останній (16 грудня) – віддання свята. А щоб не відкидати стару службу (9 грудня), наказав перенести її назад на 8 грудня, як службу передсвяття, однак, надавши їй малого виду, тобто повсякденного.⁷

Ще більший коментар автор присвячує культові виставлення Найсвятіших Дарів у Велику п'ятницю, на свято Пасхи, у день Пресвятої Євхаристії та у дні храмових празників. Тут йдеться про приготування Агнця, процесію зі святими Дарами, адорацію і благословення ними людей.⁸ У контексті опису пасхальних богослужінь, отець Дольницький вважає цей обряд зайвим величі Пасхальної утрени, і невдало запозиченим від церков римського обряду у

⁶ *Типик*, с. 362, NILLES, part 2, с. 8; див. також КАРАБИНОВ, *Постная триодъ*, Санкт-Петербург 1910, с. 19-20.

⁷ *Типик*, стор. 412.

⁸ *Типик*, стор. 435.

Галичині.⁹ Поклін перед пресвятою Євхаристією приписується у *Типику* дещо ригористично для служителів, які здійснюють кадиння храму. Про це автор згадує близько 70 разів. У попередніх джерелах ми не знаходимо таких строгих приписів вшанування святих Дарів, незважаючи на те, що культ вшанування Євхаристії на Сході завжди існував як це показав у своєму дослідженні Роберт Тафт¹⁰ і про що свідчать агіографічні пам'ятки та літургійні тексти.

Відправу Літургії святого Іоанна Златоуста у будні дні Великого посту о. Ісидор помилково вважає давнім звичаєм українців (хоча насправді ця практика не старша від XVII-XVIII ст.). Він не бачить жодного протиріччя у її відправі у ці дні, про що він неодноразово стверджує у *Типику*:

...Львівський Синод дозволяє нашим церквам відправляти і в ці дні Літургію Золотоустого¹¹

Варто зауважити, що латинізація у *Типику* Дольницького має поміркований і суплементарний характер. Вона радше доповнює вже існуючі обряди елементами іншої традиції, але не замінює їх ними, як це часто траплялося в історії східних католицьких церков.

Автор часто пояснює особливості певних богослужінь, зміни у відправах у разі присутності архієрея, місцеві звичаї і традиції, а також приписи про початок часу відправ.

У примітках, які часто зустрічаємо нас сторінках *Типика*, і які звичайно виділені дрібнішим шрифтом, подано не лише різноманітні коментарі про те, як насправді потрібно дотримуватися посту, коли потрібно сидіти і стояти на утрени і вечірні, про поклони, про вигляд пасхальних богослужінь і т.п., але часто і критику про неправильне, на його думку, розуміння чи ускладнення богослужінь. Про полегшення щодо обмеження страв під час Великого посту та протягом інших постів знаходимо у тих самих коментарях Львівського Собору, цитати з яких отець Ісидор любить наводити на сторінках свого уставу.¹²

Він часто критикує слов'янські версії відправ, які є довші від грецьких. Це стосується невластивих додатків, які появилися у літургійних книгах в останні століття. Такими є наприклад співання єктеній на царських часах у дні надвечір'я Різдва і Богоявлення, які

⁹ *Типик*, стор. 460.

¹⁰ РОБЕРТ ТАФТ, *Существует ли почитание Святой Евхаристии на христианском востоке?*, див. сайт http://krotov.info/libr_min/19_t/af/t_04.htm

¹¹ *Типик*, стор. 377; стор. 398.

¹² *Чинности и Решения руского провинціального Собора въ Галичині отбувшогося во Львові въ році 1891*, Львів 1896., с. 132-138. Див. також *Додаток до чинностей и рішень руского провинціального собора в Галичині отбувшогося во Львові в р. 1891*, Львів 1897., с. 259-260.

містяться в російських книгах; додавання до постових канонів тріоді ще й повсякденних канонів октоїха на утрени, зайві повторення певних частин при відправах.¹³ Проблематичним стали також збіги свят при перенесення їх на неділі, що спричинило і досі спричиняє певний конфуз серед літургістів. Як приклад, можна навести міркування автора про обережність переносів свят апостола Іоанна Богослова (26 вересня) і Покрови (1 жовтня). Він підкреслює, що неділі, на які переноситиметься це свято, не повинні збігатися.¹⁴

Загалом, важко сказати, чому саме автор присвячує деяким питанням довші коментарі, а іншим – коротші.

В останній частині *Типика*, яка присвячена храмовим святам, автор вживає практично одне джерело – *Око церковне* – рукописний устав з початку XVII століття, який був єдиною книгою, що містила саме опис особливостей цих уставів.¹⁵ Виняток він робить для двох нових свят: Пресвятої Євхаристії та Співстраждання Богородиці, устав яким пропонує дотримати на зразок одного із попередніх свят.

Автор дуже обережний у питаннях пам'ятних днів календаря; він пояснює про категорії свят і, подає 9 категорій свят, а саме:

- господне свято з литією,
- богородичне з литією,
- святого з всенічним,
- поліелейне,
- «на б» зі славослов'ям великим,
- на б зі славослов'ям малим,
- на 4 з апостольським і євангельським читаннями на літургії,
- на 4 з тропарем і
- на 4 без тропаря.¹⁶

¹³ *Типик*, с. 180.

¹⁴ *Типик*, с. 144.

¹⁵ Опис цього манускрипту див. ВАСИЛИШИН И., *Типик о. Исидора Дольницького и его источники*, екстракт, Рим 2006, с. 73-80.

¹⁶ *Типик*, с. 541. Варто зауважити, що у тогочасних часословах знаходимо ще більш спрощену систему свят: бдінне, поліелейне, з великим славослов'ям і без великого славослов'я.

Він коментує певні пам'яті святих відсиланнями на інші джерела, зокрема на *Львівські Архієпархіальні Відомості (ЛАЕВ)*, які приписують про те яким святим співати поліелейні служби.

Дольницький вважав святителя Григорія Паламу «злочестивим», тобто єретиком, що чітко віддзеркалювало погляди його епохи:

І дійсно, мінеї російські переповнені службами нових лжечудотворців російських, але в цьому не противляться обрядові грецькому, бо служби їх укладені після правил типика грецького. З тої причини ані Греки не прогрішилися проти свого обряду, коли виробили службу Григорію Паламі, хоч злочестивому.¹⁷

У *Типику* він згадує про те, що недоцільним співати служби святим Іоаннові Ліствичнику та преподобній Марії Єгипетській у 4-ту і 5-ту неділі посту замість вшанування рядових святих. Хоча, з іншого боку, вважає, що такий звичай має право на існування:

Служба св. Івана Лиственника, що деякі пізніші приписали співати в цю неділю, у нас звичайно не береться. А якщо хтось, а саме по монастирях, волітиме співати її, нехай співає її замість служби рядового святого мінеї, за уставом безполіелейного святого на 4, а службу рядового святого нехай візьме на повечір'ї. За цим уставом служба св. Марії Єгипетської співається в шосту неділю посту, але якщо хтось хоче, може співати її замість служби рядового святого.¹⁸

Він також не вважає за потрібне тримати в календарі (місяцеслові) імена тих святих, службу яким ми не співаємо. Можна ствердити, що якихось великих змін у календарі нема. Про службу святам Варлааму і Іосафу (19 листопада), яку наказують вилучити *Львівські Архієпархіальні Відомості*, автор не пояснює нічого. Спомин святого Афанасія з 5-го липня перенесено на 6-те, у зв'язку з новими приписами святкуваннями 5-го святих слов'янських рівноапостольних Кирила і Methodія. Досить небагато слов'янських святих у порівнянні з іншими джерелами. Наприклад, немає навіть згадки про св. Ольгу (11 липня), святий Володимир згадується як поліелейне свято (15 липня), згадуються також і святі засновники Києво-Печерської Лаври: Антоній (10 липня) і Теодосій (3 травня), святі Борис і Гліб (24 липня), і звичайно священомученик Йосафат Полоцький (12 листопада).

¹⁷ *О службі св. Йосифа і Найсвят. Серця Ісусового, Нива*, 11-12, Львов 1911, стор. 360-365.

¹⁸ *Типик*, с.412.

ВИСНОВКИ

Оновлення коментарів є дуже важливою складовою як літургійних книг, так і паралітургійних видань. Прикладом такого оновлення є *Типик* о. Дольницького, у якому змінено дисциплінарну частину на коментар автора з вимогами сьогодення. Це безперечно надає східним католицьким богослужбовим книгам більшого авторитету, допомагає осмислити певні рубрики і приписи богослужбових відправ із спонуканням до більш активної, свідомої і діяльної участі у богослужіннях добового кола.

Незважаючи на те, що важко визначити критерії, за якими віддається перевага певним джерелам, а також за якими пропонується скоротити деякі частини відправ, а інші залишити без змін, важливою є вже сама тенденція до переосмислення богослужінь, їх реформування і пристосування до потреб вірних.

ДЖЕРЕЛА

1. *Acta et decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae Habitaе Leopoli an. 1891*, Рим 1896. (те саме староукраїнською *Чинности = Чинности і рішення Руского провінціального Собора въ Галичині отбувшого ся во Львові въ році 1891*, Львів 1896).
2. ВАСИЛИШИН = И. ВАСИЛИШИН, *Типик о. Дольницького и его источники*, Рим 2005, екстракт из диссертации, стр. 99.
3. GALADZA = PETER GALADZA, *The Theology and Liturgical Work of Andrei Sheptytsky (1865-1944)*, *Orientalia Christiana Analecta* 272, Rome 2004, pp. 524.
4. *Додаток = Додаток до чинностей и рішень руского провінціального собора в Галичині отбувшогося во Львові в р. 1891*, Львів 1897.
5. *Око Церковное*, Москва 1615.
6. *О службі св. Йосифа і Найсвят. Серця Ісусового*, *Нива*, 11-12, Львів 1911, стор. 360-365.
7. KULCZYNSKI I., *Specimen Ecclesiae Ruthenicae* = IGNACIUS KULCZYNSKI, *Specimen Ecclesiae Ruthenicae, ab ordine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis capitibus seu primatibus Russiae cum s. Sede Apostolica Romana semper unitae*, Рим 1723, (см. также более новое издание: Рим 1733).
8. NILLES, *Kalendarium = Kalendarium Manuale utrisque Ecclesiae Orientalis et Occidentalis Academiae Clericorum Accomodatum*. NILLES NICOLAO S.J. AUCTORE S. THEOLOGIAE ET SS. CANONUM DOCTORAE, HORUMQUE IN CAESAREA ET REGIA UNIVERSITATE OENIPONTANA PUBLICO ORDINARIO, tomus II. Інсбрук 1881.

9. Пелеш Юліан, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Відень 1878. т. I., 1880 т. II.
10. *Типик = Типик Церкви Руско-Католическія*, Львів 1899.
11. *Tillemont = Louis-Sébastien Le Nain de Tillemont, Memoires pour servir a l'histoire ecclesiastique des six premiers siecles*, Bruxelles 1695-1730.
12. TOSCANI, *Ad Typica = TOSCANI, Ad Typica Graecorum*, Рим 1864.
13. *Чинности и Рішення руского провінціального Собора въ Галичині отбувшого ся во Львові въ році 1891*, Львів 1896.

¹ Без полілея і з октоїхом, як це в попередніх уставах, або зі всенічним, як це в нашій Почаївській мінеї і в рукописному трєфологоні 1736 року, який маєш.